

Ks. STANISŁAW STYCZYŃSKI

ZARYS NAUCZANIA WIARY W DIECEZJI CZĘSTOCHOWSKIEJ

UWAGI WSTĘPNE

Nauczanie religijne w diecezji częstochowskiej kształtowało się w swoich zasadniczych stadiach rozwojowych analogicznie do historii nauczania w Polsce. Zgodnie z powszechną praktyką nauczania w Kościele w Polsce wyodrębnione zostaną trzy poziomy, na których było prowadzone. A więc nauczanie w szkole podstawowej, w szkole średniej oraz nauczanie parafialne do I Komunii św. Nauczanie religijne pozostawało w ścisłym związku z nauczaniem szkolnym, dlatego miała miejsce zależność od obowiązującego w tej dziedzinie prawodawstwa państwowego. Dlatego należy uwzględnić przepisy państwowe regulujące sprawę nauczania religijnego.

W historii nauczania religijnego w diecezji częstochowskiej zostaną wyodrębnione trzy okresy:

1. pierwszy zamyka się w latach 1925—1939, czyli w okresie drugiej Rzeczypospolitej Polskiej,

2. drugi okres przypada na lata okupacji niemieckiej w czasie II wojny światowej,

3. trzeci okres stanowi zarys przebiegu nauczania w latach powojennych, w których miała miejsce nowa organizacja systemu nauczania religijnego.

Przy opracowywaniu niniejszego artykułu najbardziej cennym materiałem okazało się czasopismo diecezjalne „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne“, w którym znajdują się wszystkie ustawy państwowe i komunikaty Częstochowskiej Kurii Diecezjalnej. Należy także wspomnieć o bogatym materiale odnośnie nauczania zgromadzonym w podręcznym

Archiwum Kurii Diecezjalnej w Częstochowie. Poza tym inne czasopisma i pozycje ogólnopolskie wzmiankują o przebiegu nauczania i działalności katechetów diecezji częstochowskiej.

I. OKRES PRZEDWOJENNY

1. STAN PRAWNY I ORGANIZACJA NAUCZANIA W ŚWIETLE USTAWODAWSTWA PAŃSTWOWEGO I KOŚCIELNEGO

Władze państwowe po zawarciu konkordatu ze Stolicą Apostolską dnia 10 lutego 1925 r.¹, wydały szereg zarządzeń dotyczących nauczania religii katolickiej. Nauka religii została uznana jako przedmiot obowiązkowy we wszystkich szkołach z wyjątkiem wyższych, czyli weszła do ogólnego planu nauczania tak podstawowego jak i średniego². Wszystkie dzieci były zobowiązane uczyć się na religię, zaś rodzice wyznań niekatolickich mogli składać wnioski do Inspektoratów Szkolnych o zwolnienie swoich dzieci³.

Prawo do nauczania religii przysługiwało tak osobom świeckim jak i duchownym, z tym, że biskup diecezji dawał misję kanoniczną pod warunkiem dalszych starań o powyższe prawo. Księża parafialni (proboszcz, wikariusz) byli zwolnieni od tego obowiązku⁴. Nauczyciel religii wchodził w skład rady pedagogicznej i miał takie same uprawnienia jak inni nauczyciele⁵. Księża wyłącznie nauczający, jako tzw. etatowi prefekci, pracowali podobnie jak świeccy nauczyciele na zasadzie umowy i nominacji. Nie mogli prowadzić dodatkowych prac duszpasterskich w danej parafii. Podlegali pod względem osobistym jak i pod względem pracy nauczycielskiej całkowicie władzy szkolnej. Na równi z innymi nauczycielami podlegali obowiązkowemu ubezpieczeniu, co nie miało miejsca w stosunku do księży parafialnych, którzy byli zatrudnieni tylko na podstawie wykonywania swego obowiązku⁶.

Kapłani mieli obowiązek w zakresie życia szkolnego czuwać nad moralnym wychowaniem młodzieży oraz uczestniczyć w konferencjach i spotkaniach, których tematy dotyczyły spraw wychowawczych. O każdym posunięciu władz szkolnych, takich jak udzielanie urlopu, przeniesienie, na-

¹ Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą Polską z dnia 10 lutego 1925 r. Dz. U. R. P. nr 72 poz. 501; B. Zauski, *Katolickie szkolnictwo w katolickiej Polsce*. Lublin 1929 s. 20—22.

² Zarządzenie Ministerstwa WR i OP z dn. 9 II 1926 r. „Dz. U. R. P. z 1927 r. nr 1 poz. 304”.

³ Należący do innych wyznań religijnych bez aprobaty państwowej nie otrzymali zwolnienia od tego obowiązku. „Zarządzenie Okręgu Szkolnego Poznańskiego”. Nr 1 — 13699/33.

⁴ Wyjaśnienie Ministra WR i OP z dn. 13 IX 1934 r. nr II poz. 9159/34.

⁵ Dz. U. R. P. z 1927 r. nr 1 poz. 304.

⁶ *Wiadomości Diecezjalne*. R. XI : 1936 s. 63.

łożenie kary z powodu zaniedbania swoich obowiązków — ordynariusz danej diecezji był zawsze informowany⁷.

Ilość godzin i plan nauczania regulował Minister Wyznań Religijnych w porozumieniu z władzami kościelnymi. Nauka religii była udzielana z podręczników, które miały podwójną aprobatę — Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Kościoła, z „poleceniem“ ordynariusza danej diecezji. W tym względzie wszystkie warunki musiały być spełnione. Wraz ze zmianą programu ogólnego nauczania w szkołach, następowała zmiana programu religijnego nauczania, a nauczyciele koniecznie musieli zaznajomić się w nowym programem i wprowadzić go w życie⁸.

Do całokształtu nauczania należały także praktyki religijne młodzieży szkolnej⁹. Obowiązkowymi nabożeństwami były, oprócz dni świątecznych, wspólne nabożeństwa na początku i końcu roku szkolnego. Młodzież miała możliwość każdego roku odbyć trzydniowe wspólne rekolekcje z przyjęciem Sakramentów świętych. Czasopismo „Wiadomości Diecezjalne“ w Częstochowie pomagało duszpasterzom w tym względzie publikując tematy, a także szczegółowe plany rekolekcji oraz niedzielnych homilii. Na osobne nabożeństwa do kościoła młodzież udawała się zbiorowo — ze szkoły pod opieką nauczyciela lub bezpośrednio z domu. W czasie trwania nabożeństwa opiekę i nadzór miał prefekt i nauczyciel dyżurny. Władze państwowe często zwracały się do biskupa o zorganizowanie uroczystych nabożeństw szkolnych z okazji uroczystości państwowych. Corocznie każda szkoła zobowiązywała się do uiszczenia pewnej kwoty pieniężnej na pokrycie wydatków związanych z powyższymi uroczystościami¹⁰. Zarządzenia państwowe nie mogły ograniczać kompetencji Kościoła, a w szczególności władzy ordynariusza danej diecezji. Aprobata Kościoła była konieczna. Państwo przejęło wszystkie sprawy związane z organizacją nauczania, a Kościół czuwał nad skutecznym sposobem nauczania, kierując się w tym względzie wskazaniem Stolicy Apostolskiej¹¹.

Warunkiem podjęcia nauczania w szkole przez daną osobę była misja kanoniczna, której udzielał ordynariusz danej diecezji na swoim terenie — osobie zdolnej pod względem prawnym do jej przyjęcia¹². W diecezji częstochowskiej misję kanoniczną kandydaci otrzymywali przez swoich wizytatorów. Mając zapewnienie pracy i misję mogli się zwrócić do Inspektoratu Szkolnego po nominację. Na tym kończył się proces starań o nauczycielskie prawa nauczania religii¹³.

⁷ *Wiadomości Diecezjalne*. R. II : 1927 s. 11—12.

⁸ Dz. U. R. P. z 1927 r. nr 1 poz. 304; *Program nauki religii rzymsko-katolickiej w szkole podstawowej*. Lublin 1935 s. 11—15.

⁹ *Wiadomości Diecezjalne*. R. X : 1935 s. 25.

¹⁰ Dz. U. R. P. nr 1 z 1927 r. nr 1 poz. 8.

¹¹ AAS. *Dekret o usilniejszym i staranniejszym nauczaniu katechizmu*. „Wiadomości Diecezjalne”. R. X : 1935 s. 31—35.

¹² Ważną rolę spełniała tutaj opinia o tej osobie wydana przez miejscowego proboszcza. *Wiadomości Diecezjalne*. R. XI : 1936 s. 53.

¹³ Tamże, s. 53.

Wizytacja nauczania wiary była przeprowadzona wyłącznie ze strony Kościoła. Nie stanowiło jednak żadnej przeszkody wizytowanie lekcji religii przez przedstawicieli państwowych. Nad całością czuwał wizytator „pro tota Polonia”¹⁴. Natomiast w zakresie diecezji czuwali nad całością nauczania wiary wizytatorzy diecezjalni w szkołach średnich, a w szkołach podstawowych dziekani¹⁵.

Pierwszymi wizytatorami diecezjalnymi w diecezji częstochowskiej byli: ks. Stanisław Mazurkiewicz i Ks. Marian Nassalski¹⁶. Biskup Kubina w liście z 1926 r. wystosował instrukcję dla wszystkich wizytatorów diecezji częstochowskiej ze szczegółowym planem pracy i podaniem odpowiedniego czasu wizytacji (listopad, grudzień, kwiecień, maj)¹⁷. Wizytator musiał wg tej instrukcji wykazać się znajomością podręczników nauczania i znajomością planu pracy. W czasie lekcji religii pozostawał bierny, zwracając baczną uwagę na metodę wykładu oraz zainteresowania młodzieży. Miał prawo przy końcu lekcji sprawdzić ich wiadomości. Po skończonej wizytacji odbywał dyskusję z prefektem na tematy dydaktyczne, omawiając przy tym zauważone niedociągnięcia. W Częstochowie organizowano wspólne spotkania dotyczące sposobu wizytacji i wymiany poglądów. Na program tych zjazdów składał się zazwyczaj referat tematycznie dotyczący nauczania i duszpasterstwa wśród młodzieży, po którym następowała dyskusja¹⁸.

Dla wizytatorów i prefektów nauczających w całej Polsce odbywały się tzw. kursy katechetyczne, mające wielkie znaczenie w metodologii jak i w dydaktyce nauczania. W r. 1929 na kurs katechetyczny do Krakowa przybyła wielka ilość uczestników, tak że pomieszczenia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Seminarium: Częstochowskiego, Krakowskiego i Śląskiego nie mieściły wszystkich uczestników. Pozostały hotele, z których wiele osób musiało skorzystać¹⁹. Podczas tego kursu, który trwał od 9 do 12 kwietnia włącznie, zostało wygłoszonych 18 referatów, po których następowały dyskusje. Dotyczyły one spraw wychowania i nauczania oraz problemów najbardziej aktualnych, które wymagały wspólnego rozpracowania²⁰.

Z diecezji częstochowskiej, poza gościem honorowym, którym był pierwszy rektor seminarium Karol Makowski, uczestniczyło 12 księży na

¹⁴ W chwili powstawania diecezji częstochowskiej funkcję tę spełniał ks. Antoni Ciepliński. — *Schematismus universi venerabilis cleri saecularis et regularis dioecesis Częstochoviensis* 1926. Częstochoviae 1926 s. 15.

¹⁵ *Wiadomości Diecezjalne*. R. I : 1926 s. 36; R. XII : 1937 s. 67.

¹⁶ *Schematismus... dioecesis częstochoviensis...* 1926, s. 15.

¹⁷ AKDCz — okólniki diecezjalne 1926—1944 poz. 41; *Wiadomości Diecezjalne*. R. II : 1927 s. 25, 30—31.

¹⁸ W dn. 1 IX 1937 r. na spotkaniu w Częstochowie referat wygłosił naczelny wizytator diecezjalny na temat „Nauczanie i duszpasterstwo w szkole podstawowej”. — „*Wiadomości Diecezjalne*”. R. XII : 1937 s. 40.

¹⁹ *Księga pamiątkowa kursu katechetycznego w Krakowie*. Kraków 1929 s. 315.

²⁰ Tamże, s. 12—13.

373 uczestników z całej Polski²¹. Byli to następujący kapłani: Augustynik Piotr, Brodziński Jan, Domarańczyk Jan, Giebartowski Władysław, Krawczyński Józef, Ługowski Leon, Oglaza Stanisław, Sobański Piotr, Szewczyk Józef, Tomaszewski Jan, Uchto Antoni, Wagner Mieczysław.

Nie brakowało także przedstawicieli diecezji częstochowskiej na innych ogólnopolskich kursach katechetycznych²². Było to dowodem zainteresowania tą problematyką księży diecezji częstochowskiej.

Wszystkie starania Kościoła przy pomocy władz państwowych: dokładna kontrola, sprawozdania wizytatorów — przyczyniły się do troskliwej opieki nad nauczaniem religijnym. Orientacja w sytuacji była pomocna w działaniu dla podwyższenia poziomu nauczania, duchowej opieki nad młodzieżą, prawidłowego podejścia i wreszcie wydawania odpowiednich zarządzeń.

2. PRZEBIEG NAUCZANIA

Nauczanie religijne w nowo utworzonej diecezji częstochowskiej w dalszym ciągu realizowało dotychczasowe zasady i przepisy tak państwowe jak i kościelne.

Pierwszy poziom obejmował nauczanie katechetyczne, przeznaczone dla wszystkich dzieci szkół państwowych. Na tym poziomie największą rolę odgrywało duchowieństwo parafialne. Do ich bowiem podstawowego obowiązku, oprócz pracy duszpasterskiej, należało nauczanie dzieci prawd wiary. Księża parafialni nie potrzebowali żadnej nominacji ze strony władz państwowych. Ukończone studia teologiczne dawały podstawę do pełnych kwalifikacji katechetycznych. Władze szkolne na podstawie bezpośrednich zawiadomień kapłanów podawały szczegółowe informacje o dniach i godzinach, które były wyznaczone na naukę religii²³.

W parafii, w której nauczał wikariusz, pod nadzorem proboszcza pozostawały do wykonania wszystkie zajęcia duszpasterskie w czasie trwania lekcji religii. Proboszcz nie mógł pod żadnym pozorem wywołać z lekcji swojego współpracownika. Podobnie w parafiach, gdzie pracował tylko sam proboszcz, musiał koniecznie mimo innych zajęć osobiście nauczać lub posłużyć się zastępstwem kwalifikowanego katechety. Istniały bowiem wypadki angażowania organistów przez proboszczów w ciągu całego roku szkolnego. Proboszcz osobiście ograniczał się tylko do końcowego

²¹ Tamże, s. 229 nn.

²² Na kursie katechetycznym w Łodzi w dn. 3—5 IV 1924 r. był obecny ks. Karol Makowski. — *Pamiętnik piątego zjazdu w Łodzi*. Kielce 1929 s. 39.

²³ Wyjaśnienie Ministra WR i OP w sprawie nauczania religii przez księży parafialnych. *Wiadomości Diecezjalne*. R. X : 1935 s. 41. Na terenie diecezji częstochowskiej zdarzyły się wypadki, że w niektórych szkołach liczba godzin była zmniejszona. Wtedy Kuria Diecezjalna interweniowała domagając się przestrzegania rozporządzeń państwowych. AKDCz — okólniki diecezjalne 1926—1946 poz. 36.

przeegzaminowania dzieci²⁴. Kuria Diecezjalna w Częstochowie, poinformowana o tego rodzaju sposobie postępowania, zdecydowanie zabroniła korzystania z takiej pomocy. Organiści bowiem nie posiadali kwalifikacji ani doświadczenia dydaktycznego.

Dlatego też oczywistym stawał się fakt, iż ich nauczanie sprowadzało się tylko do prostego opowiadania, bez głębszego wyjaśnienia teologicznego i zastosowania wszystkich elementów wymaganej katechezy²⁵.

Na obszarze parafii o większej ilości szkół i niemożliwości objęcia nauczania we wszystkich klasach, istniała potrzeba zaangażowania dodatkowych nauczycieli religii. Proces ich nominacji przebiegał w sposób dość skomplikowany. Osoba świecka, aby mogła nauczać prawd wiary, musiała okazać się świadectwem dojrzałości lub innym dokumentem uprawniającym do odbycia studiów w szkole wyższej. Ponadto należało ukończyć kurs katechetyczny i złożyć egzamin przed specjalną komisją wyznaczoną przez władze kościelne. Egzamin ten odbywał się w szkole, w której przyszły katecheta miał zamiar pracować i jeśli zaistniała potrzeba, mógł być powtórzony. Następnie proboszcz parafii kandydata wydawał opinię, a biskup ordynariusz udzielał misji kanonicznej²⁶.

Istniała możliwość uzyskania prawa do nauczania przedmiotu religijnego przez osobę posiadającą tylko misję kanoniczną bez powyższych kwalifikacji. Władze państwowe wydawały pozwolenie, ale na czas ograniczony, a mianowicie na okres trzech lat. Podobnie świecki katecheta mógł zdobyć prawo do nauczania innych przedmiotów w szkole po ukończeniu dodatkowego państwowego kursu²⁷.

Kuria Diecezjalna w Częstochowie wymagała, aby wszyscy nauczający w szkołach podstawowych prowadzili, niezależnie od dziennika szkolnego, tzw. książkę ewidencyjną. Należało w niej odnotować nazwę szkoły i klasy, listę dzieci i tematy lekcyjne. Ponadto — inne uwagi takie jak przyczyny opuszczania lekcji czy swoje własne spostrzeżenia i refleksje. Książkę ewidencyjną przeglądał wizytator i swoimi notatkami oceniał pracę nauczającego²⁸.

Na drugim poziomie nauczania, a mianowicie w szkołach średnich i zawodowych, lekcji religii udzielali wyłącznie księża tzw. „etatowi prefekci“, których proces nominacyjny określały ustawy państwowe i zarządzenia Kurii Diecezjalnej²⁹. Wyznaczeni przez biskupa ordynariusza die-

²⁴ „Wiadomości Diecezjalne”. R. V: 1930 s. 64.

²⁵ „Wiadomości Diecezjalne”. R. V: 1930 s. 64; R. IX: 1934 s. 37.

²⁶ Rozporządzenie Ministra WR i OP z dn. 24 III 1937 r. Dz. U. R.P. nr 38 poz. 389; „Wiadomości Diecezjalne”. R. IV: 1929 s. 55—56; R. XIII: 1938 s. 57—59.

²⁷ „Wiadomości Diecezjalne”. R. XI: 1936 s. 53.

²⁸ Książka ewidencyjna przy wykładzie lekcji religii. „Wiadomości Diecezjalne”. R. V: 1930 s. 75.

²⁹ Rozporządzenie Ministra WR i OP z dn. 10 XII 1925 r. Dz. U. R.P. z 1925 r. nr 131 poz. 983; O kwalifikacjach duchownych katolickich nauczania religii w szkołach średnich. „Wiadomości Diecezjalne”. R. I: 1926 s. 57—58; J. Szudelski ks., Stanowisko służbowe księży prefektów w szkole i wypływające z niego obowiązki. „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy” R. XXV: 1936 s. 303—307, 346—352.

cezji kandydaci na stanowisko etatowych prefektów składali w Kurii Diecezjalnej następujące dokumenty: 1. metrykę urodzenia i chrztu, 2. świadectwo studiów teologicznych, 3. świadectwo lekarza o stanie zdrowia, 4. Curriculum vitae w streszczeniu, 5. dowód obywatelstwa polskiego, 6. podanie ze swoim adresem. Przedstawione dokumenty Kuria Diecezjalna wraz z oddzielnym wnioskiem przesyła do Kuratorium Okręgu Szkolnego, celem aprobaty ze strony władz szkolnych³⁰.

Podobnie, jak w innych diecezjach, tak i w diecezji częstochowskiej, wszyscy etatowi prefekci tworzyli oddzielne trójstopniowe stowarzyszenia. Statut tych związków został zatwierdzony na Zjeździe Biskupów Polskich w dniu 31 maja 1921 r. w Warszawie³¹.

Na terenie całej Polski działało Stowarzyszenie Księży Prefektów z siedzibą w Warszawie. Na wspólne spotkania zbierali się delegaci z poszczególnych diecezji. Poza tym główny zarząd tego Związku organizował ogólnopolskie kursy katechetyczne, utrzymywał kontakty z władzami państwowymi oraz zajmował się wydawaniem czasopism, książek i podręczników katechetycznych.

W Częstochowie, dla całej diecezji częstochowskiej, powstało Diecezjalne Koło Księży Prefektów, oparte na statucie ustalonym w 1921 r. Zarząd Koła Księży Prefektów składał się z prezesa, vice-prezesa i siedmiu członków, wybieranych co trzy lata przez walne zebranie. Oprócz zarządu centralnego w Częstochowie, w innych ośrodkach diecezji działały Koła Miejscowe. Biskup Teodor Kubina w 1933 r. wydał zarządzenie odnośnie Kół Miejscowych z podaniem miejsca ich siedzib i granic, a także określił cel działania. Chodziło przede wszystkim o wspólny kontakt i wymianę doświadczeń oraz lepszą organizację pracy, dla wzrostu poziomu nauczania³².

Zarząd Związku Diecezjalnych Kół Księży Prefektów, oprócz corocznego walnego zebrania, na którym dokonywano wyboru nowego zarządu, organizował częste zjazdy katechetyczne, których program obejmował odpowiednią ilość referatów i spotkań dyskusyjnych. Jednocześnie Zarząd Główny w Częstochowie pomagał przez cały rok wszystkim nauczającym. Po pierwsze — przez uczestnictwo w Zebraniach Delegatów Diecezjalnych Kół Księży Prefektów w Warszawie³³ — podawał najnowsze wiadomości i osiągnięcia katechetów w Polsce. Po drugie — wszelkie zarządzenia i propozycje organizacyjne oraz materiały pomocnicze ułatwiały działalność katechetyczną w innych ośrodkach diecezji.

³⁰ *Dokumenty wymagane przy mianowaniu Księży Prefektów*. „Wiadomości Diecezjalne”. R. IV: 1929 s. 55.

³¹ *Statut Stowarzyszenia Księży Prefektów*. „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy”. R. IX: 1922 s. 133; *Stowarzyszenie Księży Prefektów*. „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy”. R. XIV: 1925 s. 447.

³² *Rozporządzenie w sprawie należenia prefektów do Kół Miejscowych*. „Wiadomości Diecezjalne”. R. VIII: 1933 s. 9.

³³ *Sprawozdanie z zebrania delegatów diecezjalnych Kół Księży Prefektów*. „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy”. R. XXV: 1936 s. 364.

W omawianym okresie przygotowanie do I Komunii św. stwarzało najwięcej problemów. Na kursie katechetycznym w Krakowie w 1929 r. szczegółowo omawiano, w jakim wieku dzieci należy przygotowywać i według jakiego schematu. W miesięczniku katechetycznym ukazywały się liczne artykuły. Mimo tego w całej Polsce nie było jednolitej pracy ani oficjalnego zarządzenia Episkopatu. Istniały dwie wersje co do wieku dzieci komunijnych. Jedni uważali drugą klasę za wiek właściwy. Inni twierdzili, że trzecia klasa stwarza najodpowiedniejsze warunki pod względem intelektualnym i pod względem dalszego rozwoju życia eucharystycznego³⁴.

W diecezji częstochowskiej w okresie przedwojennym nie została wydana żadna instrukcja. Stosowano powszechnie praktykę udzielania I Komunii św. w trzeciej klasie szkoły podstawowej. Przygotowanie dzieci we wszystkich szkołach odbywało się wyłącznie przez prefektów etatowych i duszpasterzy parafialnych³⁵.

II. SYTUACJA NAUCZANIA W OKRESIE DRUGIEJ WOJNY ŚWIATOWEJ

Po zajęciu terenów polskich przez Niemców w 1939 r. w diecezji częstochowskiej zaistniała zmieniona sytuacja. Władze okupacyjne podzieliły obszar diecezji częstochowskiej na trzy części, między którymi kontakty choćby tylko w zakresie spraw religijnych były utrudnione. Część diecezji, która należała do Kraju Warty poniosła największe straty. Na skutek aresztowania w dniu 6 października 1941 r. wszystkich kapłanów i wywiezienia ich do obozu koncentracyjnego w Dachau oraz zamiany kościołów na magazyny, zanikło życie parafialne³⁶.

Podobnie, jeśli chodziło o nauczanie religijne, polityka władz hitlerowskich była wiernym skopiowaniem wzorów z terenów starej Rzeszy, w której już przed 1 września 1939 r. zaczęto likwidować lekcje religii w szkołach, a przede wszystkim odmawiano księżom prawa do nauczania. Na ziemiach polskich władze niemieckie na dodatek obawiały się możliwości wykorzystania nauki religii dla celów narodowych. Toteż, jeśli księża parafialni mieli pozwolenie nauczania, zakazano im surowo poruszania innej tematyki³⁷. W diecezji częstochowskiej w niektórych parafiach nauczanie religijne, zależnie od władz szkolnych, odbywało się w szkole albo w zorganizowanych punktach. Zasadniczo kierowano się zarządzeniami wydanymi przez władze państwowe po 1925 r. Nauczycielami religii mo-

³⁴ J. Litin ks., *Rozporządzenia ordynariatów polskich w sprawie I Komunii dzieci*. „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy”. R. XXVII: 1938 s. 247—251.

³⁵ Tamże, s. 244—246.

³⁶ J. Związek ks., *Rozwój sieci dekanalnej w diecezji częstochowskiej w l. 1925—1970*. „Częst. Wiad. Diec.”. R. 46: 1972 s. 130—131.

³⁷ J. Sziling, *Polityka okupanta hitlerowskiego wobec Kościoła katolickiego 1939—1945*. Poznań 1970 s. 153—156.

gły być nadal osoby świeckie, jeśli posiadały odpowiednie kwalifikacje. Dostrzegając to biskup Kubina, mimo iż miał ograniczoną łączność z rozdzielonymi terenami diecezji przez nową administrację niemiecką. Dlatego też w dniu 7 kwietnia 1940 r. skierował list do wszystkich kapłanów, udzielając odpowiednich wskazówek³⁸.

W warunkach wojennych trudno było wymagać od rodziców bezwzględnego wykonywania ich podstawowego obowiązku — troski o religijne wychowanie dzieci. Biskup Kubina zwrócił się więc do proboszczów i powierzył im całkowitą troskę o nauczanie. I tak w parafiach, gdzie w szkołach plan lekcyjny nie obejmował nauki religii, proboszcz starał się o zorganizowanie nauczania poza szkołą w grupach po 60 osób. W wypadkach, w których parafia była duża ilościowo i brakowało nauczycieli, dotychczasowi etatowi prefekci (ich urząd w czasie wojny został zawieszony) mieli obejmować nauczanie. Podlegali oni proboszczowi pod każdym względem jak inni wikariusze. Pod kierownictwem proboszcza etatowi prefekci organizowali osobne nabożeństwa dla młodzieży i dzieci, utrzymywali ścisły kontakt z nauczycielami i rodzicami. Pomagali także w pracy duszpasterskiej i posiadali delegację błogosławieństwa związków małżeńskich. Wynagrodzenie ich opierało się na takich samych zasadach, jak wikariuszy, chyba że została zawarta osobna umowa³⁹. Wytyczne biskupa Teodora Kubiny w liście z 1940 r., w którym przejawia się troska i obawa przed niebezpieczeństwem, miały pełne uzasadnienie, choć w wielu wypadkach nie można było ich zrealizować.

Mimo terroru okupacyjnego kapłani brali czynny udział w tajnym nauczaniu w szkolnictwie średnim, zorganizowanym w Częstochowie. Program nauczania przewidywał 1 godzinę religii tygodniowo, a uczniowie prywatnie, podobnie jak do innych profesorów, również chodzili do wyznaczonego prefekta. Należy tu wymienić kapłanów: ks. Władysława Karlika, ks. Piotra Kurczyńskiego, ks. Teodora Popczyka, ks. Mariana Rzeszewskiego (uczył także j. angielskiego) i ks. Jana Tomaszewskiego⁴⁰.

III. OKRES POWOJENNY

Po zakończeniu działań wojennych zaczęła się szybka reorganizacja wszystkich dziedzin życia religijnego w diecezji częstochowskiej. W zakresie spraw katechetycznych Kuria Diecezjalna przypominała już w pierwszym numerze powojennym „Wiadomości Diecezjalnych” o ważnej roli nauczania religijnego. Trzeba było dołożyć starań, by dzieci uczęszczały na lekcję religii. Brak kapłanów stwarzał nowe problemy. Mogli oni

³⁸ T. Kubina bp, *Wytyczne dla nauki religii w diecezji częstochowskiej*, AKDCz — okólniki diecezjalne 1946—1958 poz. 45.

³⁹ Tamże, poz. 45.

⁴⁰ *Sprawy szkolne*. „Wiadomości Diecezjalne”. R. 15: 1945 s. 13.

w większych ośrodkach nauczać jedynie starsze klasy i zająć się przygotowaniem do I Komunii św. W dalszym ciągu w mocy pozostawały ustawy państwowe z okresu międzywojennego. Toteż Kuria Diecezjalna zlecała wszystkim nauczającym stosowanie się do poleceń władz szkolnych⁴¹.

Wznowilo działalność Diecezjalne Koło Księży Prefektów pod przewodnictwem prezesa ks. Jana Tomaszewskiego. Zaczęły się także odbywać zebrania Kół Miejscowych. Już w dniu 3 kwietnia 1945 r. spotkali się członkowie Koła Księży Prefektów Zagłębia Dąbrowskiego w Sosnowcu. Dokonano w obecności delegata Kurii Diecezjalnej ks. Józefa Sobczyńskiego wyboru nowego zarządu oraz przedyskutowano odczytany referat ks. Pawła Głowali pt. „Indywidualne nauczanie religii w szkole średniej i powszechnej“ i omówiono aktualną sytuację w Zagłębiu Dąbrowskim. Ze sprawozdania wynikało, iż nie było większych trudności. Nauka religii miała miejsce w ogólnym planie nauczania, a Związek Nauczycieli przychylnie odnosił się do spraw katechizacji⁴².

W następnych latach sprawy katechizacji w diecezji częstochowskiej znalazły się na pierwszym Synodzie Diecezjalnym w 1954 r.⁴³ W dziesięciu statutach ujęto wieloaspektowo problem wychowania religijnego. Synod wyakcentował ważny obowiązek rodziców w przygotowywaniu dziecka od wczesnego wieku i wprowadzanie go w podstawowe akty wiary i po raz pierwszy wysunął propozycję nauczania religijnego w wieku przedszkolnym⁴⁴.

Następne statuty wnikliwie przedstawiały całą organizację katechizacji. Dominowało w dalszym ciągu nawiązywanie do organizacji z okresu przedwojennego. Oprócz normalnego podawania wiadomości religijnych, synod przypomniał o wspólnych liturgicznych spotkaniach i pogłębianiu wiary oraz kultu eucharystycznego. Synod nie poprzestawał tylko na udzielaniu prawd wiary młodzieży uczącej się, ale nakazywał otoczyć opieką młodzież pracującą, także w wypadkach, w których katechizacja nie miałaby charakteru ciągłości⁴⁵.

Synod, w swoich ustawach odnośnie nauczania i wychowania religijnego, nie powoływał się na żadne ustawy państwowe. Jeśli chodziło o podręczniki, należało się kierować w udzielaniu lekcji podręcznikami z aprobatą Konferencji Episkopatu. Podobnie kierownictwo i nadzór w szkołach i w nauczaniu parafialnym uchwały Synodu przypisują biskupowi ordynariuszowi, który może tę funkcję sprawować z pomocą referenta do spraw nauczania wiary przy Kurii Diecezjalnej oraz przez wyznaczonych wizytatorów. W parafiach wiejskich i niewielkich miastach funkcje wizytato-

⁴¹ AKDCz — Protokolarz Zebrań Ogólnych Koka Księży Prefektów w Sosnowcu, s. 1—5.

⁴² *Pierwszy synod diecezji częstochowskiej*. Częstochowa 1958 s. 110—113.

⁴³ Tamże, s. 110.

⁴⁴ Tamże, s. 111.

⁴⁵ Tamże, s. 113.

rów spełniali dziekani. W większych miastach — specjalnie mianowani do tego celu osobni wizytatorzy. Nad całością, według ustaw Synodu, czuwał naczelny wizytator diecezjalny ⁴⁶.

W dniu 8 grudnia 1956 r. Ministerstwo Oświaty wydało specjalne zarządzenie dla całej Polski, w którym nauczanie religijne uznaje się jako przedmiot nadobowiązkowy i tylko dla tych uczniów, których rodzice złożyli pisemne oświadczenie jako wyraz akceptacji w tym względzie ⁴⁷. Wyjątek stanowiły szkoły specjalne przy zakładach wychowawczych dla młodzieży moralnie zaniedbanej. Jak wynika z odpowiedzi Ministerstwa Oświaty na list sekretarza Episkopatu biskupa Zygmunta Choromańskiego, można było nauczać w nich bez żądania oświadczeń rodziców ⁴⁸.

Nauczanie przedmiotu religijnego mogło odbywać się w szkole, ale stosownie do warunków tylko przed lub po zajęciach. Z ogólnego planu nauczania przedmiot religijny został wyłączony. Gdy liczba dzieci uczestniczących w lekcjach religii w danej szkole nie przekraczała 20 osób, trzeba było połączyć z inną klasą. Ilość godzin przydzielał Minister Oświaty. Podstawę nauczania stanowiły podręczniki zatwierdzone tylko przez władzę kościelną ⁴⁹.

Władze państwowe zarządzeniem Ministra Oświaty z dnia 26 stycznia 1957 r. określiły kwalifikacje nauczycieli religii. Warunkiem było ukończenie studiów teologicznych w szkołach wyższych w Polsce lub w diecezjalnych seminariach duchownych. Gdyby dana osoba posiadała tylko wykształcenie średnie, musiała przed komisją kościelną złożyć egzamin po odbyciu odpowiednich kursów. Osoby z powyższymi kwalifikacjami nie mogły nauczać przedmiotów świeckich ⁵⁰.

Zarządzenia państwowe pozwalały kierownictwu szkoły na całkowite usunięcie nauczania religijnego ze szkoły, jeśli większość rodziców wyrażała na to zgodę. Pozostałe dzieci mogły korzystać z tego nauczania w pobliskich szkołach. Gdyby to było niemożliwe, kierownictwo szkoły organizowało lekcje religii poza szkołą ⁵¹.

W ostatnich latach został zorganizowany nowy system nauczania. Kościół w Polsce przejął całkowicie pod swoje kierownictwo wszystkie sprawy katechetyczne. Przy każdej parafii powstały specjalne tzw. „punkty katechetyczne“. Nauczanie prawd wiary, zgodnie z zarządzeniami pań-

⁴⁶ Zarządzenie Ministra Oświaty z dn. 7 XII 1956 r. nr GH 1 — 3269/56.

⁴⁷ *Nauczanie religii w szkołach specjalnych*. „Czest. Wiad. Diec.”. R. 32: 1958 s. 314.

⁴⁸ W pierwszej klasie — 1 godz., a w pozostałych klasach — 2 godz. tygodniowo, a w szkołach średnich po 1 godzinie. — Zarządzenie Ministra Oświaty z dn. 7 XII 1956 r. nr GH 1 — 3269/56.

⁴⁹ Powyższe przepisy odnosily się do wszystkich wyznań religijnych istniejących w Polsce. — Zarządzenie Ministerstwa Oświaty z dn. 26 I 1957 r. nr GM 2 — 341/57.

⁵⁰ Okólnik nr 32 z dn. 11 XII 1956 r. nr BM 1 — 3296/56.

⁵¹ Odnośnie aktualnej sytuacji znajduje się obszerny materiał w Archiwum Wydziału Katechetycznego przy Archiwum podręcznym Kurii Diecezjalnej w Cze-
stochowie.

stwowymi, odbywa się poza zajęciami szkolnymi. Stworzyło to oczywiście problem harmonii z planem szkolnym, szczególnie w większych skupiskach ludzi. Potrzeba jest więcej pomieszczeń i katechetów. A coraz szersze granice pracy duszpasterskiej nie zawsze pozwalają kapłanom nauczać we wszystkich klasach. Pomoce były i są w tym względzie katechetki i katecheci. Dla wszystkich nauczających organizuje się częste konferencje, kursy katechetyczne oraz lekcje pokazowe, celem wypracowania doskonalszej metody i wzajemnej wymiany doświadczeń.

Wszystkimi sprawami związanymi z nauczaniem wiary w diecezji częstochowskiej kieruje Referat Nauczania Wiary, przy którym znajduje się Ośrodek Katechetyczny.

Reasumując powyższe uwagi, które tylko po części obrazują działalność katechetyczną w okresie minionych dziejów diecezji nie będzie przesady, gdy stwierdzi się intensywny rozwój w tej dziedzinie. Pierwszy okres istnienia diecezji charakteryzował się organizowaniem jej całości. Na dodatek brak kapłanów stwarzał wiele trudności. Nie można więc wymagać takiego obrazu jak w innych diecezjach czy angażowania się katechetów na polu ogólnopolskim. Jednakże istniejące Koło Księży Prefektów przed i po II wojnie światowej energicznie działało, zarówno w organizowaniu nauczania wiary w diecezji, jak i brało czynny udział w ogólnopolskich zjazdach katechetycznych.

Istniejący obecnie Wydział Katechetyczny pod kierunkiem ks. kan. Ludwika Warzyboka czuwa nad całością spraw katechetycznych w diecezji.